

voor menig kunst- en cultuurhistoricus en verder onderzoek naar de zestiende en zeventiende-eeuwse Nederlandse prentkunst inspireren.

Yvonne Bleyerveld

M. Bulut, *Ottoman-Dutch economic relations in the early modern period, 1571-1699* (Dissertatie Utrecht 2000, N.W. Posthumus Reeks XI; Hilversum: Verloren, 2001, 240 blz., €23,-, ISBN 90 6550 655 1).

Dat de economische betrekkingen van de Republiek met het Ottomaanse rijk een achtergebleven gebied van historisch onderzoek in Nederland zijn, wordt reeds duidelijk uit het doornemen van de literatuurlijst van dit boek. Natuurlijk vindt dit voor een deel zijn verklaring ook in het feit, dat Nederlandse historici graag in het Engels publiceren. Maar dat onder de bijna vierhonderd en vijftig vermelde titels er nog geen twintig Nederlandstalig zijn (en dan bovendien maar zeer ten dele een directe relatie met het onderwerp hebben), zegt veel over de achterstand in het Nederlandse onderzoek over dit onderwerp. De taalbarrière zal daar in belangrijke mate debet aan zijn. De winst van de onderhavige studie kon dan ook in de eerste plaats behaald worden doordat de auteur, die te Utrecht op dit onderwerp promoveerde, van Turkse komaf is. Van de resultaten van Turks historisch onderzoek werd uitvoerig gebruik gemaakt. Bovendien kon de auteur zowel Nederlands als Turks archiefmateriaal in zijn onderzoek werken. Dit alles is natuurlijk pure winst.

Bij het componeren van zijn boek heeft de schrijver er duidelijk rekening mee willen houden, dat een groot deel van de lezers/gebruikers van de economische en sociale verhoudingen in hetzij het Ottomaanse rijk, hetzij onze Republiek, of zelfs wel in beide niet goed op de hoogte zal zijn. Het eerste deel van het boek (tevens de kleine helft van de tekst) wil daarom deze structuren beschrijven in het Ottomaanse rijk (hoofdstuk 2) en in de Republiek (hoofdstuk 3) ten tijde van de onderzoeksperiode. Het tweede deel beschrijft vervolgens de economische betrekkingen tussen beide. Dit is gevat in het lied van opkomst (hoofdstuk 4), bloei (hoofdstuk 5) en verval (hoofdstuk 6). In hoofdstuk 7 worden dan — en vaak voor het eerst — de grote lijnen getrokken.

Lezing van hoofdstuk 2 maakt duidelijk dat het Ottomaanse rijk van de zestiende en zeventiende eeuw een buitengewoon interessant en in onze ogen curieus werkend geheel is geweest. Het heeft duidelijk trekken vertoond van wat wij in de twintigste eeuw een geleide economie naar Oost-Europees model zijn gaan noemen. Het rijk was in zijn totaliteit natuurlijk in hoge mate zelfvoorzienend. Alleen voor bepaalde producten was bij gelegenheden (bij voorbeeld graan in jaren van misoogst) of structureel (edele metalen, Aziatische specerijen en textilia) behoefte aan importen. Uitvoer werd alleen wenselijk geacht wanneer het om overschotten ging, nadat de binnenlandse vraag was veilig gesteld. Een beschermende prijspolitiek richting de consument en een voldoende aanvoer van grondstoffen tegen prijzen waarvoor de producent zijn werk kon doen, waren hoofddoel van het economisch beleid. De bij ons bekende broodzetting was daar maar een heel flauwe afschaduwning van. Een hoogontwikkeld administratief en bestuurlijk apparaat met een groot aantal ambtenaren en dienaren waren daartoe aanwezig. Desondanks kon het bij de uitgestrektheid van het rijk niet anders dan dat veel aan regionale en lokale uitwerking moest worden overgelaten. In bepaalde zaken bestond het centrale gezag nauwelijks meer dan nominaal. Het blijvende gevaar van de Barbarijse zeeroverij

is daar een voorbeeld van. Maar dat alles neemt niet weg, dat de onderliggende filosofie — bescherming van producent en consument — aanwezig bleef.

Geen wonder dat naast deze elementen van een geleide economie er ook tal van instellingen en ontwikkelingen waren die aan onze middeleeuwse verhoudingen doen denken. Misschien nog het minst de interne sociale structurering van de stad, die bij ons trekjes van zelfbestuur en van een vrijhaven vertoonde. Daarvan was in het Ottomaanse rijk geen sprake. Maar wel bestond zoiets als een gildesysteem. Ook de kleine enclaves van naties met buitenlandse handelaars waren er te vinden. Vorstengunst speelde een belangrijke rol. Op het platteland volgde de ontwikkeling van staatsgrondbezit met bijbehorende boeren steeds meer een feodaliseringsproces, waarin grondbezit *de facto* meer en meer bij de lokale en regionale aristocratie terecht kwam met een zeer van haar afhankelijke boerenstand. Het geheel was een rigide, weinig flexibel systeem, in economisch opzicht beslist inferieur aan het systeem van de vrije marktwerking, dat reeds in de bestudeerde periode voor West-Europese economieën veel kenmerkender was.

De problemen waarmee het Ottomaanse rijk te kampen kreeg waren: 1 De doorwerking van de prijsrevolutie vanuit West- en Zuid-Europa ten gevolge van de import van zilver uit Zuid-Amerika; 2 Het verplaatsen van de handelsroutes vanuit Azië naar Europa door de VOC en de Engelse EIC; 3 De vele oorlogen in het westen tegen de Habsburgers en vooral in het oosten tegen het Perzische rijk met als gevolg een crisis in de staatsfinanciën.

Tegen deze achtergrond belicht de auteur het ontstaan vanaf ongeveer 1570 en de ontwikkelingen tot circa 1700 van de economische betrekkingen tussen enerzijds een handelsnatie en anderzijds het enorme Turkse rijk. Vooral het aangaan van diplomatieke betrekkingen vanaf 1612 luidde een enorme uitbreiding van de handelsrelaties in. Zowel de import van muntgeld als kredietverlening door Hollandse kooplieden krijgen de aandacht die deze verdienen. Ook het bekende vraagstuk van de betekenis van handel in buikwaar versus luxe goederen is een van de rode draden in het betoog. De betekenis van de vrachtaart binnen het Middellandse-zeegebied en de niet-aflatende plaag van de zeeroverij met de bijbehorende rol van de verzekeringspremies en de bewapening van de schepen wordt uit de doeken gedaan. Desondanks is het pas in het laatste hoofdstuk dat de grote lijnen duidelijk uit de verf komen. En wel op drie niveaus: de betekenis van deze economische betrekkingen voor het Ottomaanse rijk; voor de Republiek; en voor de Europese economie in zijn totaliteit.

Al met al is het duidelijk dat het om een zeer interessante studie gaat en dat hiermee een begin wordt gemaakt met het opvullen van een behoorlijk witte plek in onze kennis. Meer zal nog moeten volgen. Ook komt het betoog vaak zeer verbrokkeld over, haast eclectisch. Het laat zich daardoor moeizaam volgen. Ongetwijfeld wordt dit in de hand gewerkt door gebrek aan kennis bij de lezer van instituties, gewoonten en gang van zaken in dit rijk. Het onvermijdelijke gebruik van de bijbehorende Ottomaanse terminologieën maken het kennismaken van dit onderzoek er voor de lezer niet eenvoudiger op. Gelukkig heeft de auteur een voortreffelijk glossarium opgenomen, waarin de vele, vele termen omschreven worden en waarop de lezer met vrucht kan terugvallen. Maar toch ... men kan niet bladzijde na bladzijde enige malen het glossarium raadplegen en desondanks de gang van het betoog goed vasthouden.

Ad van der Woude

M. S. van Aken-Fehmers, e. a., *Delfts aardewerk. Geschiedenis van een nationaal product* (Zwolle:Waanders, Den Haag: Gemeentemuseum, 1999, 304 blz., ISBN 90 400 9358 X); M. S. van Aken-Fehmers, A. A. Schledorn, *Delfts aardewerk. Geschiedenis van een nationaal product*, II, T. M. Eliëns, ed. (Zwolle: Waanders, Den Haag: Gemeentemuseum, 2001, 359 blz., ISBN 90 400 9586 8).

De Nederlandse Gouden Eeuw, de periode van de zeventiende eeuw doorlopend tot in de achttiende eeuw, is wereldberoemd. Naast de schilderkunst bepaalde ook de kunstnijverheid de identiteit van de toenmalige Nederlandse cultuur. Meubelkunst, edelsmeedkunst, textilia en het 'Delfts Blauw' waren en zijn daarvan beeldbepalende aspecten.

Het is daarom merkwaardig dat over het Delftse aardewerk, in ruime mate nog voorhanden in openbare en particuliere verzamelingen, zo weinig recente wetenschappelijke overzichtswerken zijn verschenen. In het buitenland wordt het beeld bepaald door slechts enkele publicaties in het Duits of Frans (De Jonge, *Delfter Keramik* (Tübingen, 1967); Fourest, *La faïence de Delft* (Fribourg, 1980). Zelfs het verouderde, bijna een eeuw oude boek van Havart (*La céramique hollandaise* (Amsterdam, 1909)) wordt nog gebruikt bij gebrek aan beter. Een oorspronkelijk overzichtswerk in het Engels is er niet.

De twee belangrijkste Nederlandse collecties Delfts aardewerk bevinden zich in het Rijksmuseum Amsterdam en het Gemeentemuseum te Den Haag. De Delftse archieven bevatten een rijkdom aan documentatie, nog slechts deels ontsloten. Toch werden deze collecties en archivalia maar zelden gebruikt voor diepgravende kunsthistorische studies over het zeventiende- en achttiende-eeuwse Delftse aardewerk, geplaatst in een breed verband.

Deze opvallende leemte in de kunstnijverheidsliteratuur wordt nu opgevuld door een berede-
neerde catalogus van de collectie Delfts aardewerk in het Haags Gemeentemuseum onder redactie van prof. dr. Titus M. Eliëns, hoofd afdeling kunstnijverheid. Gepland zijn vier delen, waarvan er twee zijn verschenen met bijdragen van Eliëns, Loet A. Schledorn en Marion S. van Aken-Fehmers.

Gezegd mag worden dat bij voltooiing de reeks een indrukwekkend monument zal zijn voor dit nationale product. De nu verschenen delen zijn namelijk veel meer dan 'slechts' een catalogus. Diepgravend onderzoek in de archivalia bracht vele nieuwe gegevens aan het licht, die vaak gekoppeld konden worden aan voorwerpen uit de collectie. Merken konden worden geïdentificeerd, de productie van fabrieken gedifferentieerd. Maar ook kon de productie van dit Delftse faïence (zoals dit met tinglazuur bedekte product genoemd wordt) in een veel bredere cultuurhistorische, sociaal-culturele en bedrijfseconomische context geplaatst worden. In de verschillende hoofdstukken wordt uit de doeken gedaan hoe het met eigendom en beheer van de fabrieken stond, wat een Delftse 'porselein' winkel voor assortiment voerde, hoe faïence verhandeld en geëxporteerd werd, wat het toendertijd kostte. Duidelijk wordt hoe de werkverdeling was, wat de capaciteit van een fabriek was en hoe ingespeeld werd op de snel veranderende mode en smaak van de kopers.

Daarnaast bespreken de auteurs apart de verschillende fabrieken waarbij (nieuwe) archiefgegevens verwerkt worden en per fabriek de stukken besproken worden die in de Haagse collectie aanwezig zijn. Dit is dan ook een klein bezwaar van deze opzet: niet van alle besproken fabrieken is in Den Haag een representatief overzicht aanwezig. Ook sommige typen, zoals het rode steengoed, zijn ondervertegenwoordigd. Daar staan dan weer de schitterende voorbeelden tegenover van bijvoorbeeld de beroemde fabriek De Grieksche A waarvan de kwaliteit en originaliteit door de breedte van de studie nu beter geplaatst kunnen worden.